

สัญญา:ความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563

วสันต์ ชาพิทักษ์¹, ศุภกร บุญอริย์² และ อนันต์ศักดิ์ Wallแก้วเกษ³

^{1,2,3}สาขาวิชาภาษาไทย คณะครุศาสตร์

^{1,2,3}มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ ศึกษาเกี่ยวกับสัญญาความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563 มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสัญญาความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563 การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการรวบรวมข้อมูล จากการจัดอันดับ 10 อันดับหมอลำยอดเยี่ยมแห่งปี 2561 และ 2562 ของเพจอีสานไกด์ ดอทคอม จำนวน 10 คณะ ได้แก่ คณะระเปี้ยบวาทะศิลป์ คณะศิลป์นงูไท คณะประถม บันเทิงศิลป์ คณะเสียงอีสาน คณะสาวน้อยเพชรบ้านแพง คณะหมอลำใจเกินร้อย คณะคำผุนร่วมมิตร คณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ คณะหนึ่งรุ่งทิวาอำนวยศิลป์ และคณะศิลป์นงูทาบแดงสมจิตร บ่อทอง โดยใช้ทฤษฎีสัญญาวิทยาแนวคิดของเพียร์ธ มาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า ความเป็นอีสานผ่านสัญญา บนเวทีหมอลำหมู่ในฤดูกาล 2561-2563 ปรากฏสัญญา “ความเป็นอีสาน” แบ่งออกเป็น 4 ด้าน ดังนี้ 1. หัตถกรรมพื้นบ้านอีสาน พบ 3 ชนิด ได้แก่ ผ้าขาวม้า (ผ้าด้าม) ลายขิดอีสาน รุ่งไฟอีสานหรือตุ่ง 2. เครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน พบ 1 ชนิด คือ แคน 3. ความเชื่อของ คนอีสาน พบ 1 ชนิด คือ พญานาค และ 4. สถาปัตยกรรมพื้นบ้านอีสาน พบ 1 ชนิด คือ เรือนไทยอีสาน ทั้งนี้สัญญา “ความเป็นอีสาน” ดังกล่าว แสดงถึงการถ่ายทอดและอนุรักษ์ ศิลปะวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสานให้คงอยู่สืบไป

คำสำคัญ ; ความเป็นอีสาน, สัญญา, สัญญาวิทยา, เวทีหมอลำหมู่, หมอลำ

รับต้นฉบับ 16 เมษายน 2564 แก้ไขตามผู้ทรงคุณวุฒิ 1 สิงหาคม 2564 ตอบรับการตีพิมพ์ 23 กันยายน 2564

The Sign of the Northeast of Thailand Traditional Dancing Group in the Season 2018 – 2020

Wasan Chaphithak¹, Supakorn Boonarun² and Anantasak Ponkaewkes³

^{1,2,3}Thai Study Program , Faculty of Education

^{1,2,3}Roi Et Rajabhat University, Thailand

Abstract

In this study, the researcher studied the sign of the Northeast of Thailand traditional dancing group in the season 2018 – 2020. This research was used qualitative method by collecting data from the top 10 ranking the best of the Northeast of Thailand traditional dancing group of the years 2018 and 2019 according to Facebook fan page Esanguide.com amount 10 parties including Rabiap Wa Tha Silp party, Sillapin PhuThai party, Prathom Banthoeng Silp party, Siang Isan party, Sao Noi Phet BanPhaeng party, Molam Chai Koen Roi party, Kham Phun Ruam Mitr party, Rattana Silp InTa Thai Rat party, Nueng RungThiwa Amnuai Silp party, and Sinlapilp Kulap Daeng SomChit Bo Thong party by using semiology theory of C. Peirce to be a scope to analyze. The result found that the sign of The Northeast of Thailand passed the sign of traditional dancing group in season 2018 – 2020. The appearance of “the sign of the Northeast of Thailand” divided into 5 parts are (1) The Northeast local handicraft consists of 3 types are loincloth, the Northeast of Khit Fabric, the Northeast of the flag. (2) The Northeast local musical instrument consist of 1 type is bamboo mouth organ. (3) The belief of the Northeast people consists of 1 type is Naga and (4) The Northeast architecture consists of 1 type is traditional Northeast house. However, “the sign of the Northeast of Thailand” shows that transfer and the Northeast’s cultural arts conservation are to maintain forever.

Keywords ; Isanness/Esanness, sign, semiology, Mo Lam Moo stage, Mo Lam

บทนำ

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอีสาน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย มีการปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ มีประเพณีวัฒนธรรม ภาษา และการแต่งกายซึ่งมีความหลากหลาย เพราะในพื้นที่ภาคอีสานมีชาติพันธุ์ที่หลากหลายจึงทำให้ในแต่ละพื้นที่มีวัฒนธรรม ภาษาพูด การแต่งกายที่แตกต่างกัน หมอลำเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่ได้รับการนิยมนในสังคมอีสาน โดยเฉพาะหมอลำเรื่องต่อกลอนหรือหมอลำหมู่ ซึ่งในการแสดงแต่ละครั้งนั้น เวทีเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ฉะนั้นหมอลำจึงมีการตกแต่งประดับประดาฉากเวทีให้สวยงามแตกต่างกันไปตามความเชื่อและความสอดคล้องกับเนื้อเรื่องที่ใช้ในการแสดง หมอลำ และในการตกแต่งเวทีหมอลำนั้นได้ปรากฏ “ความเป็นอีสาน” อันเป็นอัตลักษณ์สำคัญที่สื่อผ่านเวทีการแสดงหมอลำหมู่ (หมอลำเรื่องต่อกลอน)

หมอลำในภาคอีสานมี 4 ประเภท ประกอบไปด้วย หมอลำพิธีกรรม หมอลำพื้น หมอลำกลอน และหมอลำหมู่ ซึ่งหมอลำหมู่เป็นการแสดงที่ครบทั้งจำนวนตัวละคร ในเรื่องที่ต้องการแสดง มีทั้งอุปกรณ์ประกอบฉากเวที เสื้อผ้าที่สมจริงในอดีต หมอลำหมู่ในปัจจุบันไม่เน้นอุปกรณ์ประกอบฉาก บนเวที และเสื้อผ้าการแต่งกายที่สมจริงเหมือนในอดีต แต่ใช้วิธีการสมมุติขึ้น โดยเฉพาะเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายยังไม่มี ความสมจริง ตัวละครเน้นแต่งตัวสวยงามประดับเครื่องเพชรแต่สมมุติว่าตอนนี้ กำลังยากจนหรือตกยากก็ได้ ปัจจุบันหมอลำหมู่ได้รับความนิยมมากในสังคม หมอลำแต่ละคณะจึงมีการประดับตกแต่งฉาก เวที อย่างสวยงามและมีความหมายหลากหลายแตกต่างกันไป ซึ่งสอดคล้องกับ ศิริชัย ทัพขวา (2560, น. 126) กล่าวว่า รูปแบบเวที คณะหมอลำส่วนใหญ่จะมีรูปแบบคล้ายคลึงกัน ต่างกันที่การตกแต่งองค์ประกอบเวที เช่น ฉากฉากแต่ละฉากที่แสดงต้องปรับให้เข้ากับขนาดของเวที ฉากแต่ละฉากให้เหมาะสม สอดคล้องกับเนื้อเรื่องที่แสดงทั้งนี้การสร้างเวทีนั้นก็ขึ้นอยู่กับหัวหน้าวงจัดหา ตามความเหมาะสม และเวทีควรมีเล็กหรือไม่ใหญ่จนเกินไปพื้นที่พอเหมาะกับการแสดง ทั้งดนตรี ทางเครื่อง และหมอลำ ขณะเดียวกัน คมกริช การินทร์ (2560, น. 10) กล่าวถึง หมอลำหมู่ในอดีตว่าเป็นการลำที่มีผู้แสดงครบ หรือเกือบจะครบตามจำนวนตัวละคร ในเรื่องที่ต้องการแสดง มีอุปกรณ์ประกอบทั้งฉาก เสื้อผ้าสมจริงสมจัง

เวทีหมอลำในยุคปัจจุบันมีการประดับตกแต่งอย่างสวยงาม และมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย ทั้งนี้บนเวทีหมอลำที่ประดับตกแต่งยังแฝงความเป็นอีสานไว้หลากหลาย เพื่อสื่อให้เห็นความเป็นอีสานและกลิ่นไอความเป็นอีสานผ่านฉากต่าง ๆ บนเวที

ความเป็นอีสาน (isanness/esanness) กล่าวคือ ความเป็นรูปแบบเฉพาะของอีสานไม่ว่าจะนำไปไว้ ณ สถานที่ใด ทุกคนจะเข้าใจตรงกันว่า สิ่งเหล่านี้เป็นของอีสานมาจากภาคอีสาน หรือพบเห็นได้ที่ภาคอีสาน เป็นอีสานแท้ ๆ ที่มีลักษณะเฉพาะตัวที่บ่งบอกหรือมีความซึ้งซัดของตัวตนของคนอีสาน ทั้งนี้ลักษณะของความเป็นอีสาน ได้แก่ ผ้าพื้นเมืองอีสาน เครื่องดนตรีอีสาน ศิลปะฮูปแต้ม หัตถกรรมพื้นบ้านอีสาน เป็นต้น

สัญญา หมายถึง สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อสื่อความหมายแทนสัญลักษณ์ วัตถุ สิ่งของที่มีความเป็นอีสาน เมื่อผู้ที่ได้สัมผัสหรือพบเจอก็สามารถรับรู้ถึงกลิ่นไอของความเป็นอีสาน เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึง อัตลักษณ์ของท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี หัตถกรรมพื้นบ้าน ฯลฯ ที่ปรากฏบนเวทีหมอลำหมู่ กาญจนนา แก้วเทพ (2542, น. 80) ได้กล่าวถึงสัญญาว่า สัญญา หมายถึง สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อให้มีความหมาย (Meaning) แทนของจริง/ตัวจริง (Object) ในตัวบท (Text) และในบริบท (Context) หนึ่งสิ่งก็นำมาใช้เป็นสัญญานั้น อาจเป็นวัตถุสิ่งของ หรืออาจจะเป็นรูปภาพและสัญญาที่เรารู้จักกันมากที่สุดคือภาษา ถึงแม้ว่า “สัญญา” จะเป็นเพียงตัวแทนความหมายของความเป็นจริง แต่นั่นก็มิได้ทำให้สัญญามีความสำคัญลดน้อยลงเลย

สัญญาความเป็นอีสานดังกล่าว ทำให้กลุ่มประชาชนที่ไปชมการแสดงหมอลำแต่ละคณะ ได้เห็นถึงความเป็นอีสาน และความเป็นอัตลักษณ์ของแต่ละคณะที่ได้นำมาสร้างเวทีได้อย่างลงตัวและสวยงาม ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษา “สัญญาความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563” ให้ละเอียดต่อไป

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาสัญญาความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับสัญวิทยา และความเป็นอีสาน มีนักวิชาการหลายท่าน ได้กล่าวถึงในงานวิจัยต่าง ๆ ดังนี้ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2555, น. 17) ได้กล่าวไว้ว่า สัญวิทยา (Semiology) พัฒนามาจากคำในภาษากรีก Semeion ที่แปลว่า sign ในทฤษฎีของนักทฤษฎีทางด้านสัญวิทยา สัญญะคืออะไรก็ได้ที่ก่อให้เกิดความหมายโดยการเทียบเคียงให้เห็นถึงความแตกต่างจากสิ่งอื่นและคนในสังคมยอมรับหรือเข้าใจ ในวันนี้สัญญะจึงไม่จำเป็นต้องเป็นเครื่องหมายในภาษาแต่เพียงอย่างเดียว

นพพร ประชากุล (2549, น. 9 อ้างถึงในอนันต์ศักดิ์ พลแก้วเกษ 2561, น. 185-186) ได้กล่าวไว้ว่า สัญวิทยา (Semiology) หรือ สัญศาสตร์ (Semiotics) คือ วิชาที่ศึกษากระบวนการสื่อความหมาย โดยพิจารณาธรรมชาติของหน่วยสื่อความหมาย และขั้นตอนในการทำงานของมันเพื่อทำความเข้าใจว่าความหมายที่ถูกสื่อออกมาได้อย่างไร ในทฤษฎีโครงสร้างนิยมหน่วยสื่อความหมายจะสัมพันธ์โยงใยระหว่างกันประกอบเป็นโครงสร้างขององค์รวมแต่ละโครงการจึงมีค่าสื่อความหมายขึ้นมาได้สัญญะ (Sign) คือหน่วยสื่อความหมาย ประกอบด้วย 2 ส่วนคือ สิ่งที่เราใช้เรียกหรือเขียนสิ่งใดสิ่งหนึ่งคือ รูปสัญญะ (Signified) ความคิดนี้ เดอ โซสซูร์ นักภาษาศาสตร์อีกคนหนึ่งได้เสนอไว้ก่อนแล้ว ในกรณีของภาษาสัญญะ คือ ถ้อยคำ, รูปสัญญะ คือเสียงหรือตัวหนังสือและความหมายสัญญะ คือ แนวที่เราเข้าใจจากถ้อยคำนั้น

สรุปได้ว่า สัญญะ เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาสื่อความหมายและเป็นที่ยอมรับของคนในสังคม “สัญญะ” ประกอบด้วย รูปสัญญะ และความหมายของสัญญะ

ประชิด สุกณะพัฒน์ และ อุตม เชยกิจวงศ์ (2548, น. 40) กล่าวว่า ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านอีสานที่บ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์และภูมิปัญญาของชาวอีสาน โดยจะมีลักษณะเฉพาะ ดังนี้

1. ส่วนมากจะใช้วัตถุดิบที่มีอยู่ตามธรรมชาติในท้องถิ่นนั้น เช่น ไม้ไผ่ ดินเหนียว หล้า ฯลฯ แต่ภายหลังมีการปลูกขึ้นทดแทนหรือปลูกขึ้นเพื่อใช้ผลิตภักณ์นั้น ๆ โดยเฉพาะ เช่น กก (ลำต้นเหลี่ยม) โหม (กกลำต้นกลม) ต้นหม่อน ฯลฯ

2. มีการสืบทอดรูปแบบกันมาจนถึงปัจจุบัน เกือบไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบในช่วงเวลาที่ผ่านมาซึ่งอาจเป็นเพราะรูปแบบศิลปะหัตถกรรมของอีสานมีความสมบูรณ์ในตัวอยู่แล้ว เช่น รูปแบบกระดิวข้าว เสื้อ เขียนหมาก ฯลฯ

3. กรรมวิธีผลิตเป็นแบบง่าย ๆ ใช้เครื่องมือน้อยชิ้นที่ไม่สลับซับซ้อน วิธีผลิตต้องใช้ความอดทนและความชำนาญที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ

4. ชาวอีสานถือว่างานศิลปะหัตถกรรมเป็นงานอดิเรก แต่การทำมาเป็นงานหลักเมื่อถึงฤดูทำนาจะหยุดผลิตเกือบสิ้นเชิงแล้วจะเริ่มต้นใหม่เมื่อเสร็จการทำนาจึงไม่มีความต่อเนื่องในการผลิต

5. เนื่องจากชาวอีสานไม่มีวิถุญญาของนักธุรกิจการค้าศิลปะหัตถกรรมต่าง ๆ จะผลิตตามที่ถูกคำสั่งหรือผลิตเร็วขายจนหมดก่อนจึงลงมือผลิตรุ่นใหม่ต่อไป

6. การผลิตไม่นิยมทำเป็นโรงงาน ส่วนใหญ่ใช้ใต้ถุนบ้านเป็นที่ทำงาน เช่น การทอผ้า ทอเสื้อ ฯลฯ งานบางอย่างผลิตกลางแจ้ง เช่น งานปั้นหม้อ หรือบางอย่างเร็วไปตามที่อยู่ของลูกค้า เช่น งานตีมีด ย้อมผ้า แกะสลักลายโปสการ์ด ฯลฯ

7. มีความงามเฉพาะจนเห็นได้ชัด เช่น ผ้ามัดหมี่ ผ้าไหม เสื้อ ประตุ และหน้าต่างโปสการ์ด ฯลฯ แต่บางอย่างมิได้เน้นความงาม แต่เน้นถึงประโยชน์ใช้สอย และการสืบทอดเป็นหลักเช่น กระดิวข้าวเหนียว เสื้อ ประตุ และหน้าต่างโปสการ์ด ฯลฯ

8. เน้นประโยชน์ใช้สอยได้หลายอย่างในสิ่งเดียวกันเป็นสิ่งสำคัญ เช่น ผ้าขาวม้า ฯลฯ แต่ของบางอย่างใช้เฉพาะ เช่น ลัน (ที่ตักปลาไหล) กระจ่ายชุดมะพร้าว กระดิวข้าวเหนียว เสื้อ ฯลฯ

9. มีความแข็งแรงทนทานมากกว่าความสวยงาม

หัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นผลิตภัณฑ์ที่ทำด้วยมือเป็นส่วนใหญ่ ผลิตภัณฑ์นั้นนำไปใช้ประโยชน์ทางด้านศาสนา วัฒนธรรมและของใช้ทั่วไปในชีวิตประจำวัน มีลักษณะเรียบง่าย และมักใช้กันเฉพาะในท้องถิ่น

สรุปว่า ความเป็นอีสาน คือ สิ่งที่แสดงออกถึงความเป็นอีสาน นอกจากความเชื่อแล้วชาวอีสานยังมีหัตถกรรมพื้นบ้าน ส่วนมากถูกทำขึ้นด้วยมือของชาวอีสาน ซึ่งแต่ละพื้นที่ของภาคอีสานก็มีความแตกต่างกันของ หัตถกรรมพื้นบ้านตามสภาพแวดล้อมของพื้นที่นั้น ๆ หัตถกรรมพื้นบ้านของชาวอีสานมีลักษณะเฉพาะ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “สัญญาความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563” เป็นการศึกษาการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative data) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสัญญาความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563 สาเหตุที่เลือกศึกษาเฉพาะฤดูกาล 2561-2563 เพราะได้มีการจัดอันดับหมอลำยอดเยี่ยมแห่งปี 2561 และ 2562 ไว้แล้ว แต่ในฤดูกาล 2563-2564 ยังไม่ได้รับการจัดอันดับหมอลำยอดเยี่ยมแห่งปี 2563 โดยมีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการจัดอันดับ 10 อันดับหมอลำยอดเยี่ยมแห่งปี 2561 และ 2562 จากเพจอีสานไกด่ ดอทคอม

การวิจัยเรื่อง “สัญญาความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563” เป็นการศึกษาการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative data) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสัญญาความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู่ในฤดูกาล 2561-2563 โดยมีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมคือ การชมจากสื่อออนไลน์ผ่านช่องทาง Youtube และมีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ออกแบบจากเวทีหมอลำที่ได้รับการจัดอันดับ 10 อันดับหมอลำยอดเยี่ยมแห่งปี 2561 และ 2562 จากเพจอีสานไกด่ ดอทคอม นำมาทำการวิเคราะห์และดำเนินการตามระเบียบวิธีการวิจัยตามขั้นตอน ดังนี้

1. ข้อมูล

ความเป็นอีสาน (isanness/esanness) 1) หัตถกรรมพื้นบ้านอีสาน 2) เครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน 3) ความเชื่อของคนอีสาน และ 4) สถาปัตยกรรมพื้นบ้านอีสาน บนเวทีหมอลำหมู่จำนวน 10 คณะ โดยใช้ทฤษฎีสัญญา (Sign) ของเพียร์ซ C. Peirce (ค.ศ. 1893-1914) กล่าวถึงสัญญากับวัตถุจริง ได้แก่ ตัวหมาย (Signifier) และตัวหมายถึง (Signified) โดยจัดแบ่งประเภทของสัญญา (Sign) ออกเป็น 3 แบบ คือ

1.1 ไอคอน (Icon) เป็นสัญญาที่มีรูปร่างหน้าตาคล้ายกับวัตถุมากที่สุด เช่น ภาพถ่าย รูปปั้น รูปวาด โดยการถอดรหัสของ Icon เพียงเห็นหน้าก็สามารถถอดความหมายถึงตัววัตถุได้ง่าย

1.2 อินดิคส์ (Index) เป็นสัญญาที่เกี่ยวข้องแบบเป็นเหตุเป็นผล โดยตรงกับวัตถุที่มีอยู่จริง เช่น ควันไฟเป็น Index ของไฟหรือรอยเท้าสัตว์ก็จะเชื่อมโยงถึงสัตว์ การถอดรหัสของ Index จึงจำเป็นจะต้องอาศัยเหตุผลเชื่อมโยงเพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่าง Index กับวัตถุจริง

1.3 ซิมโบล (Symbol) เป็นสัญลักษณ์ที่ไม่มีความเกี่ยวพัน เชื่อมโยงอันใดเลยระหว่างตัวสัญลักษณ์กับวัตถุจริง หากแต่ความหมายเกิดจากการตกลงร่วมกันในหมู่ผู้ใช้สัญลักษณ์ เช่น ตัวอักษร หรือโลโก้ต่าง ๆ ที่สร้างขึ้น การถอดรหัสจึงจำเป็นต้องอาศัยการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ใช้สัญลักษณ์ กาญจนา แก้วเทพ (2542, น. 80) ผู้วิจัยได้นำเอาทฤษฎีสัญลักษณ์วิทยามาใช้ประกอบการวิเคราะห์สัญลักษณ์ความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู่ในฤดูกาล 2561-2563

2. การคัดเลือกข้อมูล

เป็นคณะหมอลำหมู่ที่ได้รับการจัดอันดับหมอลำยอดเยี่ยมแห่งปีของจากสมาชิกรวมของเพลงอีสานโกด์ ทั้ง 42 สาขาทั่วประเทศไทย ในปีพ.ศ. 2561 และปี พ.ศ. 2562 สาเหตุที่ใช้เฉพาะข้อมูลปี 2561 และปี 2562 เนื่องจากปี 2561 เริ่มทำการแสดงเปิดฤดูกาลในช่วงปลายเดือนตุลาคม 2561 ไปจนถึงช่วงปลายเดือนพฤษภาคม 2562 และปี 2562 เริ่มทำการแสดงเปิดฤดูกาลในช่วงปลายเดือนตุลาคม 2562 ไปจนถึงช่วงปลายพฤษภาคม 2563 ทั้งนี้ผู้วิจัยจึงศึกษาเฉพาะฤดูกาล 2561-2563 ที่ได้รับการจัดอันดับในปี 2561 และ 2562 อันดับ 10 อันดับ

3. การรวบรวมข้อมูล

เนื้อหาคือตัวบทเวทีหมอลำของคณะหมอลำยอดเยี่ยมที่ผ่านการจัดอันดับ 10 อันดับหมอลำยอดเยี่ยมแห่งปี 2561 และปี 2562 ของเพลงอีสานโกด์ ที่จัดทำโพลล์ของสมาชิกรวมเพลงอีสานโกด์ตอทคอม จำนวน 42 สาขาทั่วประเทศไทย หรือประมาณ 100,000 ผู้ใช้งาน จากจำนวนทั้งสิ้น 30 คณะ ที่เข้าร่วมการจัดอันดับโดยจะมีหมอลำเรื่องต่อกลอนทุกคณะในภาคอีสาน โดยหมอลำที่ได้รับความนิยม 10 อันดับหมอลำยอดเยี่ยมแห่งปี 2561 และ ปี 2562 มีดังนี้ 1) คณะระเบียบวาทะศิลป์ 2) คณะศิลปินภูไท 3) คณะประถมนันเทิงศิลป์ 4) คณะเสียงอีสาน 5) คณะสาวน้อยเพชรบ้านแพง 6) คณะหมอลำใจเกินร้อย 7) คณะคำพูนร่วมมิตร 8) คณะรัตนศิลป์ อินตาไทยราษฎร์ 9) คณะหนึ่งรุ่งทิวาอำนวยศิลป์ และ 10) คณะศิลปินภูทาบแดงสมจิตร์ บ่อทอง จากนั้นคัดเลือกเฉพาะส่วนที่ปรากฏสัญลักษณ์ความเป็นอีสานที่ผู้วิจัยได้สังเคราะห์จากตัวบทที่ศึกษา กล่าวคือ สัญลักษณ์ความเป็นอีสาน 1) หัตถกรรมพื้นบ้านอีสาน 2) เครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน 3) ความเชื่อของคนอีสาน และ 4) สถาปัตยกรรม

พื้นบ้านอีสาน เป็นเครื่องมือหรือองค์ความรู้ที่ผู้วิจัยนำมาประยุกต์ใช้วิเคราะห์สัญญาณความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563

ผลการศึกษา

การวิเคราะห์สัญญาณความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563 จากการศึกษาพบว่า มีสัญญาณความเป็นอีสาน ดังนี้

1. หัตถกรรมพื้นบ้านอีสาน

หัตถกรรมพื้นบ้าน หมายถึง งานฝีมือของชาวบ้านสร้างขึ้นที่ใช้วัสดุธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนมาประดิษฐ์เป็นเครื่องมือโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ในการใช้สอยในชีวิตประจำวันของตน เช่น ผ้าขาวม้า คนอีสานโดยเฉพาะผู้ชายเมื่อออกไปทำไร่นาจะใช้ผ้าขาวม้าโพกศีรษะเพื่อบังแดด และทำความสะอาดร่างกาย เป็นต้น ทั้งนี้บนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563 ก็ปรากฏหัตถกรรมพื้นบ้านอีสาน ดังนี้

1.1 ผ้าขาวม้า หรือผ้าด้าม เป็นผ้าที่คนอีสานมีการผลิตเพื่อใช้สอยมาแต่โบราณ นิยมทอผ้าใช้เองจากเครื่องทอผ้าแบบพื้นเมือง และมีการใช้ประโยชน์จากผ้าขาวม้ามากมายด้วยการคาดตามเอว สอดคล้องกับ คักดีชาย ลึกษา (2551) กล่าวว่า “ผ้าขาวม้า” เป็นอาภรณ์นอกประสังค์ มีลักษณะเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าส่วนใหญ่ทอมาจากฝ้าย แต่บางครั้งอาจทอจากเส้นไหมในบางท้องถิ่นนิยมทอจากเส้นด้ายดิบและเส้นป่าน นิยมทอสลัสีกันเป็นลายตาหมากรุกหรือเป็นลายทาง “ผ้าขาวม้า” เป็นอาภรณ์ที่อยู่คู่กับคนไทยมาทุกยุคทุกสมัย โดยนิยมใช้กันทั่ว ๆ ไปโดยเฉพาะตามชนบท สีและลวดลายของผ้าขาวม้าจะแตกต่างกันไปตามความนิยมของท้องถิ่น โดยเฉพาะภาคอีสาน จะเป็นแบบตาเล็ก ๆ เช่น ผ้าขาวม้าขอนแก่น มีอัตลักษณ์เฉพาะตัว มีความวิจิตรพิสดารตระการตา ผสมผสานความคิดสร้างสรรค์เป็นลายเฉพาะของผ้าขาวม้าจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นลาย “หมี่กึ่ง” อันเป็นต้นแบบและเป็นลายเก่าแก่ของผ้าเมืองขอนแก่น เน้นที่สีม่วง แดง เขียว ซึ่งจัดเป็นสีดั้งเดิมของผ้าขาวม้าขอนแก่น และทำการทอลักษณะแบบ 3 ตะกอ ซึ่งลายผ้าขาวม้าดังกล่าว ได้แพร่ขยายไปทุกจังหวัดในภาคอีสาน จึงทำให้ผ้าขาวม้าลายหมี่กึ่งสามารถสื่อถึงความเป็นอีสานได้

รูปสัญลักษณ์	ที่ปรากฏสัญลักษณ์
	ทางเข้า-ทางออกของเวที ด้านซ้าย และด้านขวา

ภาพที่ 1 ผ้าขาวม้า (ผ้าด้าม)

ที่มา : สารานุกรม ด้านนอก. <https://youtu.be/RZOcdJJHO7k>
(สืบค้นวันที่ 8 สิงหาคม 2563)

จากภาพที่ 1 พบหัตถกรรมพื้นบ้านอีสาน คือ ผ้าขาวม้า ปรากฏอยู่ 4 แห่ง ได้แก่ ทางเข้าออกเวทีทั้งสองข้าง ชั้นเวที บริเวณด้านหลังของนักดนตรี และบริเวณจอ LED ซึ่งผ้าขาวม้า เป็นผ้าที่คนอีสานผลิตขึ้น เพื่อประโยชน์ในการใช้สอย ใช้คาดเอว และใช้โพกหัวสำหรับผู้ชายเมื่อออกไปทำไร่ทำนา เพื่อใช้เช็ดเหงื่อ และทำความสะอาดร่างกาย ทั้งนี้หมอลำคณะประถมนันเทิงศิลป์ ฤดูกาล 2561 - 2562 ได้นำผ้าขาวม้ามาใช้ในการตกแต่งเวทีหมอลำ ซึ่งเป็นผ้าขาวม้าที่เป็นลายเฉพาะของผ้าขาวม้าจังหวัดขอนแก่น ที่เรียกว่าลาย “หมี่กง” เพื่อสร้างตัวตนหรืออัตลักษณ์ของคนอีสานโดยใช้ผ้าขาวม้าเป็นสื่อในการแสดงถึงความเป็นอีสานที่ปรากฏในเวที เพื่อให้ผู้ชมการแสดงทุกภูมิภาคของประเทศไทย นอกจากจะได้รับความสนุกสนานแล้วยังรู้สึกถึงกลิ่นไอความเป็นอีสานผ่านสัญลักษณ์ กล่าวคือ ผ้าขาวม้าลายหมี่กง ซึ่งเป็นลายเฉพาะของผ้าขาวม้าจังหวัดขอนแก่น

1.2 ลายขิดอีสาน ขิด เป็นภาษาพื้นบ้านของภาคอีสาน มาจากคำว่า สะกิด หมายถึงการจัด ซ้อนขึ้นหรือสะกิดขึ้น เพื่อทำลวดลายการทอผ้าขิดเช่นเดียวกับการจก แต่ลายขิดทำติดต่อกันตลอดหน้ากว้างของผืนผ้าโดยใช้แผ่นไม้บาง ๆ เรียกว่า “ไม้ค้ำ” และชาวอีสานได้ยกให้ผ้าขิดเป็นของสูงซึ่งสอดคล้องกับ อาริยรัตนลิมวงศ์สุวรรณ (2545, น. 22) กล่าวว่า การทอผ้าขิดเป็นความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาการสร้างศิลปะสอดแทรกบนผืนผ้า เพื่อให้เกิดลวดลายอันงดงาม ต้องอาศัยทั้งเวลา ความอดทน และความประณีตละเอียดอ่อน

จะนั้นชาวอีสานสมัยก่อนถือว่าผ้าขิดเป็นของสูง ซึ่งอาจเป็นเพราะการทอผ้าขิด มีกรรมวิธีที่ยุ่งยากกว่าผ้าทอทั่วไป ใช้เวลาทอานกว่าผ้าอื่น ๆ จึงรักษาขิดไว้บนที่สูง และใช้ผ้าขิดสำหรับของสูงเท่านั้น เช่น ใช้ผ้าขิดทำหมอน ผ้าคลุมไหล่ ผ้าห่ม ผ้าปูอาสนะ ผักกราบพระ เป็นต้น

ภาพที่ 2 ลายขิดอีสาน

ที่มา: บ้านรัตนศิลป์. <https://www.facebook.com/Rattanasin60>
(สืบค้นวันที่ 8 สิงหาคม 2563)

จากภาพที่ 2 เกือกูล งามแสง (สัมภาษณ์วันที่ 31 ตุลาคม 2563 เวลา 04.17 น.) กล่าวว่าภาพที่ปรากฏข้างต้นคือลายขิดอีสานปรากฏบริเวณทางเข้า-ออกเวที ซึ่งเป็นหัตถกรรมทอมือของสตรีชาวอีสานในสมัยก่อน นิยมทอผ้าลวดลายต่าง ๆ ตามลักษณะหรือเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อประโยชน์ใช้สอย ทั้งนี้คณะรัตนศิลป์ อินตาไทยราษฎร์ ในฤดูกาล 2562-2563 ได้นำเอาลายขิดอีสานมาใช้ในการตกแต่งเวที เพื่อต้องการนำเอาศิลปะบนผืนผ้าทอมือของคนอีสาน ไปนำเสนอความเป็นอีสาน ผ่านฉากเวทีหมอลำ เพื่อให้ผู้ชมการแสดงหมอลำคณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ ไม่ว่าจะไปทำการแสดงในภูมิภาคใดของประเทศไทย ก็จะทำให้ผู้ชมได้เห็นถึงความเป็นอีสานที่ถ่ายทอดผ่านลายขิดอีสาน ซึ่งลายขิดอีสานเป็นสัญลักษณ์ประเภท ซิมโบว์ (Symbol) เป็นสัญลักษณ์ที่ไม่มีความเกี่ยวพัน เชื่อมโยงอันใดเลยระหว่างตัวสัญลักษณ์กับวัตถุจริง หากแต่ความหมายเกิดจากการตกลงร่วมกันในหมู่ผู้ใช้สัญลักษณ์

1.3 ธงไฟอีสาน รุ่ง หรือ ตุง นั้นชาวอีสาน มักจะประดิษฐ์ขึ้นเพื่อประกอบงานบุญประเพณี มีหลากหลายรูปแบบและหลากหลายสีสันทนผืนผ้า รุ่ง หรือ ตุง จึงนับได้ว่าเป็นเครื่องสักการะ เพื่อใช้พิธีกรรมทางพุทธศาสนา ในบุญเฉลิมฉลอง หรือขบวนแห่ต่าง ๆ การประดับประดาในงานพิธีต่าง ๆ เพื่อความสวยงามตระการตา โดยมีความแตกต่างกันตามความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมของท้องถิ่น ซึ่งโดยทั่วไปตุงจะมีลักษณะคล้ายกับธงมีความยาวประมาณ 1–3 เมตร อาจทอด้วยผ้าฝ้ายเป็นลายขีด ลวดลายสัตว์ คน ต้นไม้ หรือพระพุทธรูป เพื่อถวายพระสงฆ์เป็นพุทธรูชา วิทยา วุฒิไธสง (2563) ออนไลน์.

ภาพที่ 3 ธงไฟอีสาน

ที่มา : บ้านรัตนศิลป์. <https://www.facebook.com/Rattanasin60>
(สืบค้นวันที่ 8 สิงหาคม 2563)

จากภาพที่ 3 แสดงให้เห็นว่าธงไฟอีสานหรือตุง ปรากฏอยู่บริเวณด้านหลังของนักดนตรี ซึ่งเป็นหัตถกรรมทอมือของชาวอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีการประดิษฐ์รุ่งหรือตุง เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือใช้ประดับงานบุญประเพณีในแต่ละเดือนของชาวอีสาน ทั้งนี้คณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ ในฤดูกาล 2562–2563 ได้นำธงไฟอีสานมาใช้ประดับตกแต่งเวที เพื่อสื่อให้ผู้ชมการแสดงเห็นถึงความเป็นอีสาน โดยสัญลักษณ์ดังกล่าว เป็นสัญลักษณ์ประเภท ไอคอน (Icon) เป็นสัญลักษณ์ที่มีรูปร่างหน้าตาคล้ายกับวัตถุมากที่สุด

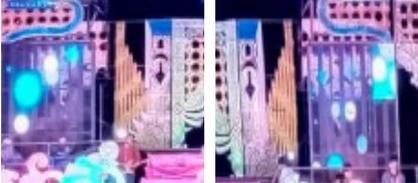
2. เครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน

เครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน เป็นสิ่งที่สะท้อนวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี สภาพแวดล้อม และ ความเป็นอยู่ของคนอีสาน ที่ถ่ายทอดผ่านทางสำเนียง บทเพลง ของเครื่องดนตรีอีสาน เนื่องจากสภาพภูมิอากาศของพื้นที่ภาคอีสาน มีความแห้งแล้งและร้อน คนอีสานส่วนใหญ่เมื่อถึงฤดูฝนจะรีบทำไร่ทำนา จึงไม่มีเวลา สนุกสนานมากนัก จึงประดิษฐ์เครื่องดนตรีอย่างง่าย ๆ โดยใช้วัสดุธรรมชาติในท้องถิ่น ของตน มาประดิษฐ์เครื่องดนตรีเพื่อใช้บรรเลงให้เกิดความสนุกสนานหลังเสร็จจาก การทำไร่ทำนาทำสวน เครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานมีหลากหลายประเภท ได้แก่ เครื่องตีต เครื่องสี เครื่องตี และเครื่องเป่า ซึ่งเครื่องตีต ได้แก่ พิณ โหซอง เครื่องสี ได้แก่ ซออีสาน เครื่องตีต ได้แก่ กลองหาง โปงลาง และเครื่องเป่า ได้แก่ แคน โหวด ทั้งนี้บนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563 ก็ปรากฏสัญญาณของเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานอยู่ 1 ชนิด คือ

2.1 แคนเป็นเครื่องดนตรีเก่าแก่ของผู้คนในแถบภาคเหนือในประเทศไทย แคนถือเป็นสัญลักษณ์ประจำกลุ่มชาติพันธุ์ลาวอีกด้วย เครื่องดนตรีชนิดนี้จะใช้ไม้ข้าง ขนาดต่าง ๆ ประกอบกันเข้าเป็นตัวแคน แคนเป็นเครื่องเป่ามีลิ้นโลหะ เสียงเกิดจาก ลมผ่านลิ้นโลหะไปตามลำไม้ที่เป็นลูกแคน การเป่าแคนต้องใช้ทั้งเป่าลมเข้าและดูดลม ออกด้วย จึงเป่ายากพอสมควรและแคนมีหลายขนาด ถือเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง ที่ให้เสียงไพเราะ เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของคนอีสาน ซึ่งแคนจะสร้างเสียงประสานได้ ในตัวเอง บ่งบอกถึงสัญญาณความเป็นอีสานได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ยังมีวัตถุที่สร้างขึ้นมีลักษณะคล้ายกับแคนที่ปรากฏบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2562-2563 ทั้งสิ้น 2 คณะ ได้แก่ คณะประถมบันเทิงศิลป์ และคณะ หนึ่งรุ่งทิวาอำนวยการศิลป์ ดังนี้

รูปสัญลักษณ์	ที่ปรากฏ
	<p>บริเวณข้างป้ายโฆษณา ที่บนตุ้ล้าโพง ซ้ายและขวาของเวที คณะประถมบันเทิงศิลป์ ฤดูกาล 2562-2563</p>
	<p>บริเวณทางเข้า-ออก ทั้งสองข้าง ของเวที คณะประถมบันเทิงศิลป์ ฤดูกาล 2562-2563</p>
	<p>บริเวณข้างจอ LED คณะประถมบันเทิงศิลป์ ฤดูกาล 2562-2563</p>

รูปสัญลักษณ์	ที่ปรากฏ
	<p>บริเวณด้านหลังของนักดนตรี คณะประถมนันทิงศิลป์ ฤดูกาล 2562-2563</p>
	<p>บริเวณด้านหลังของนักดนตรี คณะหนึ่งรุ่งทิวาอำนวยการศิลป์ ฤดูกาล 2562-2563</p>

ภาพตารางที่ 4 แคน

ที่มา : วสันต์ ชาพิทักษ์ วันที่ 17 ธันวาคม 2562

จากตารางภาพที่ 4 แสดงให้เห็นว่าวัตถุที่สร้างขึ้นบนเวทีหมอลำมีลักษณะคล้ายกับแคน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ประเภท ไอคอน (Icon) เป็นสัญลักษณ์ที่มีรูปร่างหน้าตาคล้ายกับวัตถุมากที่สุด ซึ่งแคนเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งของชาวอีสานสืบทอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

3. ความเชื่อของคนอีสาน

ความเชื่อเป็นเจตคติที่สำคัญอย่างหนึ่งในความรู้สึกนึกคิดของบุคคลในการที่จะยอมรับไม่ยอมรับในสิ่งหนึ่งสิ่งใด ความเชื่อเป็นเรื่องเฉพาะของแต่ละบุคคล ความเชื่อที่บุคคลยอมรับอาจเกิดจากพื้นฐานที่เหมือนกันหรือที่แตกต่างกัน แต่ที่คล้ายกันอยู่อย่างหนึ่งคือ ในศูนย์รวมของความเชื่อนั้นเกิดมาจากความเคารพและความศรัทธา แม้แต่ความเชื่อในเรื่องเดียวกันแต่บางครั้งยังมีความแตกต่างกันออกไปเกี่ยวกับความเชื่อของคนอีสาน ส่วนใหญ่มีความเชื่อเรื่องผี ซึ่งแต่ละท้องถิ่นก็จะมีการนับถือผี

ที่แตกต่างกัน เช่น ผีฟ้า ซึ่งคนอีสานมีความเชื่อว่าคนเจ็บไข้ได้ป่วยเมื่อไปหาหมอแล้ว
ยังรักษาไม่หายก็เชื่อว่าเป็นการกระทำของผี ก็จะมีการทำพิธีกรรมที่เรียกว่า ลำผีฟ้า
นอกจากนี้คนอีสานยังมีความเชื่อเรื่องพญานาคอีกด้วย ทั้งนี้เวทิมออลำหมู ในฤดูกาล
2561-2563 ก็ปรากฏลัญญะความเชื่อของคนอีสาน ดังนี้

3.1 พญานาค นาคล้วนมีส่วนร่วมในตำนานอย่างชัดเจน เช่น ผู้คน
ที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงเชื่อว่าแม่น้ำโขงเกิดจากการแฉตัวของพญานาค นอกจากนี้
ยังรวมถึงบั้งไฟพญานาค โดยมีตำนานว่าในวันออกพรรษาหรือเป็นวันที่พระพุทธเจ้า
เสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พญานาคแห่งแม่น้ำโขงต่างขึ้นชมยินดี จึงเอ็ด (จุด)
บั้งไฟถวายการเสด็จกลับของพระพุทธเจ้าจนกลายเป็นประเพณีทุกปี และเนื่องจากเชื่อว่า
พญานาคเป็นเจ้าบาดาล เป็นผู้ให้กำเนิดน้ำ จึงเป็นที่มาของ “นาคให้น้ำ” เป็นเกณฑ์ที่
ชาวบ้านรู้และเข้าใจที่ชีวิตในแต่ละปีจำนวนนาคให้น้ำมีไม่เกิน 7 ตัว ถ้าปีไหนอุดมสมบูรณ์
มีน้ำมากเรียกว่า “นาคให้น้ำ 1 ตัว” แต่หากปีไหนแห้งแล้งเรียกว่าปีนั้น “มีนาคให้น้ำ
7 ตัว” จะวัดกลับกันกับจำนวนนาค ก็คือที่น้ำหายไป เกิดความแห้งแล้งนั้นก็เพราะ
พญานาคเอ็งกันให้น้ำ แต่ละตัวจึงกลืนน้ำไว้ในท้องไม่ยอมพ่นน้ำลงมา ดังนั้นเมื่อชาวนา
จะทำพิธีแรกไถนา จึงต้องดูวัน เดือน ปี และทิศที่จะบายหน้าควายเพื่อไม่ให้ควายลากไถ
ไปในทิศที่ทวนเกล็ดนาค ไม่อย่างนั้นการทำนาจะเกิดอุปสรรคต่าง ๆ ขึ้น นับว่าเป็นเรื่อง
เหลือเชื่อ และเป็นสิ่งมหัศจรรย์แห่งลุ่มแม่น้ำโขงที่แท้จริง เพราะลูกไฟประหลาดหรือ
ที่เรียกว่า “บั้งไฟพญานาค” นี้เกิดขึ้นเฉพาะในเขตจ.หนองคายเท่านั้น ตามแนวแม่น้ำโขง
ไม่มีขึ้นที่อื่นแม้จะอยู่ตามริมแม่น้ำโขงเช่นกัน จึงนับได้ว่าหนองคายกับเวียงจันทน์
สมัยก่อนนั้นการปกครองและการสร้างเมืองโดยพญานาค จึงได้รับอิทธิพลนี้เช่นกัน
ถึงแม้ว่าจะถูกแยกการปกครอง และแยกประเทศออกจากกัน แต่ในความเป็นจริง
ทางภูมิศาสตร์ก็เป็นพื้นที่เดียวกัน ตำนานประเพณีต่าง ๆ ของคนแถบลุ่มแม่น้ำโขง
จะเกี่ยวข้องกับพญานาคกันทั้งนั้น เพราะพญานาค หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์
ทางการเกษตร และความเป็นอยู่ของมนุษย์ (จีระพงษ์ โคตรชมภู, 2563, ออนไลน์)

พญานาค ปรากฏบนเวทีหมอลำหมู ฤดูกาล 2561-2563 จำนวนทั้งสิ้น 3 คณะ
ได้แก่ คณะเสียงอีสาน คณะระเบียบวาทะศิลป์ คณะศิลปินกุหลาบแดงสมจิตร์ บ่อทอง ใน
บทความนี้จะอธิบายเพียง 1 คณะ ได้แก่ คณะเสียงอีสาน ดังนี้

ภาพที่ 5 พญานาค

ที่มา : บ้านนกน้อย Channel. https://www.youtube.com/watch?v=iXM_3U2hfBI
(สืบค้นวันที่ 8 สิงหาคม 2563)

จากภาพที่ 5 แสดงให้เห็นว่า พญานาค ปรากฏอยู่ 2 แห่ง ได้แก่ ด้านหน้า-ด้านหลังของนักดนตรี และบริเวณทางเข้า-ออก กลางเวที ซึ่งพญานาคเป็นสัญลักษณ์หนึ่งของคนอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่มีความเชื่อความศรัทธาและบูชาองค์พญานาค คนอีสานเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง และเป็นผู้ดูแลเมืองบาดาล พญานาคจึงเป็นสัญลักษณ์ของน้ำหรือที่เรียกว่านาคให้น้ำ ทั้งนี้ชาวอีสานยังมีความเชื่อความศรัทธาต่อองค์ปู่ศรีสุทโธที่อยู่คำชะโนด ให้โชคลาภ ทรัพย์สิน เงินทอง และสุขภาพ ทั้งนี้คณะเสียงอีสาน เป็นคณะหนึ่งที่มีความศรัทธาต่อองค์พญานาคหรือปู่ศรีสุทโธ จึงได้นำองค์พญานาคมาใช้ในการตกแต่งไว้ในเวที ฉะนั้นในการนำพญานาคมาใช้ตกแต่งเวทีก็เพื่อให้ตรงกับความคิดรูปแบบการโชว์ของแต่ละคณะ และให้ผู้ชมการแสดงได้เห็นถึงความเชื่อความศรัทธาของคนอีสานที่มาต่อองค์พญานาค

4. สถาปัตยกรรมพื้นบ้านอีสาน

สถาปัตยกรรมพื้นบ้านอีสาน เป็นสิ่งปลูกสร้างที่คนอีสานสร้างขึ้นไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัย ทั้งชั่วคราวและถาวร คนอีสานส่วนใหญ่นิยมสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยมีใต้ถุนสูง มุงด้วยหญ้าหรือแป้นไม้ และกระเบื้องดินเผา เนื่องจากพื้นที่ภาคอีสานอยู่ท่าเลตามแม่น้ำโขง แม่น้ำชี แม่น้ำมูล เป็นการป้องกันน้ำท่วมเมื่อถึงฤดูฝนและน้ำขึ้น นอกจากนี้เวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563 ปรากฏสถาปัตยกรรมพื้นบ้านอีสาน ดังนี้

4.1 หน้าจั่วเรือนไทยอีสาน เรือนไทยในภาคอีสาน จะมีลักษณะเด่นคือไม่นิยมทำหน้าต่างทางด้านหลังตัวเรือน ถ้าจะทำจะเจาะเป็นช่องเล็ก ๆ พอให้ยื่นศีรษะออกไปได้เท่านั้น ไม่นิยมต่อยอดบ้านลมให้สูงขึ้นไป เหมือนเรือนของชาวไทยล้านนา

ที่เรียกว่า “กาแล” และไม่นิยมตั้งเสาเรือนบนตอม่อ ด้วยเหตุที่ชาวไทยภาคอีสานปลูกเรือนด้วยการฝังเสา จึงไม่มีการตั้งบนตอม่อ เรือนไทยอีสานจะมีหลายลักษณะดังที่ ชัชวาลย์ วงวาริ (2560, น. 17) กล่าวว่า รูปแบบเรือนอีสานแบ่งตามลักษณะการใช้การก่อสร้างและวัสดุได้ 3 ประเภท ได้แก่ ลักษณะชั่วคราว เป็นการสร้างไว้ใช้เฉพาะบางฤดูกาล ได้แก่ เถียงนา หรือ เถียงโฮ้ เป็นการสร้างด้วยการยกพื้นสูง เสาเป็นไม้จริง โคร่งเป็นไม้ไผ่ หลังคามุงหญ้า พื้นเป็นไม้ไผ่สับผาก มีอายุการใช้งาน 1-2 ปี ลักษณะกึ่งถาวร จะเป็นเรือนแบบกระต๊อบกระท่อม หรือเรือนเล็ก จะไม่มั่นคงแข็งแรงนัก มีชื่อเรียกว่า “เรือนเหยา” หรือ “เฮือนยาว” อาจเป็นเรือนแบบเครื่องผูก หรือเป็นแบบเรือนเครื่องสับก็ได้ และลักษณะถาวร เป็นเรือนเครื่องสับหรือเรือนไม้กระดาน อาจจำแนกได้เป็น 3 ชนิด คือ เเฮือนเกย เเฮือนแฝด เเฮือนโข่ง ลักษณะใต้ถุนสูงเช่นเดียวกับภาคอื่น ๆ เรือนเครื่องสับเหล่านี้ไม่นิยมเจาะช่องหน้าต่าง มักทำหน้าต่างเป็น ช่องแคบ ๆ ส่วนประตูเรือนทำเป็นช่อง ออกทางด้านหน้าเรือนเพียงประตูเดียว ภายในเรือนจึงค่อนข้างมืด เพราะในฤดูหนาวมีลมพัดจัดและอากาศหนาวจัด จึงต้องทำเรือนให้ทึบและกันลมได้ เรือนไทยอีสาน ปรากฏในเวทีหมอลำคณะเสียงอีสาน ในฤดูกาล 2562-2563 ดังนี้

ภาพที่ 6 หน้าจั่วเรือนไทยอีสาน

ที่มา : บ้านนกน้อย Channel. https://www.youtube.com/watch?v=iXM_3U2hfBI
(สืบค้นวันที่ 8 สิงหาคม 2563)

จากภาพที่ 6 แสดงให้เห็นว่า หน้าजूเรือนไทยอีสาน ปรากฏอยู่บริเวณซุ้มประตูทางเข้า-ออกกลางเวทีของคณะเสียงอีสาน แสดงให้เห็นถึงสัญลักษณ์ความเป็นอีสานได้อย่างชัดเจน ซึ่งหน้าजूเรือนไทยอีสานดังกล่าว เป็นสัญลักษณ์ประเภทไอคอน (Icon) เป็นสัญลักษณ์ที่มีรูปร่างหน้าตาคล้ายกับวัตถุมากที่สุด

สรุป

1. หัตถกรรมพื้นบ้านอีสาน พบว่าหัตถกรรมพื้นบ้านอีสานที่ปรากฏบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563 มี 3 ชนิด ได้แก่

1.1 ผ้าขาวม้า (ผ้าด้าม) เป็นผ้าที่คนอีสานมีการผลิตเพื่อใช้สอยมาแต่โบราณ นิยมทอผ้าใช้เองจากเครื่องทอผ้าแบบพื้นเมือง และมีการใช้ประโยชน์จากผ้าขาวม้ามากมายด้วยการเดินตามเอน คือ การพัน ผูก โปก คาด ซึ่งผ้าขาวม้าก็ได้ปรากฏในเวทีหมอลำคณะประถมนันเทิงศิลป์ ฤดูกาล 2561-2562 เพื่อเป็นการสร้างตัวตนหรืออัตลักษณ์ของคนอีสานผ่านสัญลักษณ์ของผ้าขาวม้า เป็นต้น

1.2 ลายขิดอีสาน เป็นหัตถกรรมทอมือของสตรีชาวอีสาน นิยมทอผ้าลวดลายต่าง ๆ ตามลักษณะหรือเอกลักษณ์ของท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอย โดยการทอผ้าลายขิดอีสานจะต้องใช้ความอดทนเป็นอย่างมาก เพราะจะต้องใช้ความประณีตในการเก็บขิด ซึ่งลายขิดอีสานปรากฏในเวทีหมอลำคณะรัตนศิลป์ อินตาไทยราษฎร์ ในฤดูกาล 2562-2563 เพื่อเป็นการนำเสนอความเป็นอีสานผ่านสัญลักษณ์ขิดอีสานที่เกิดจากภูมิปัญญาและประสบการณ์ของชาวอีสาน ส่วนใหญ่ลายขิดอีสานจะปรากฏบนผ้าซิ่น สไบที่ใช้หม่มของสตรีชาวอีสาน เป็นต้น

1.3 ธงไฟอีสาน หรือ ตุ้ง เป็นหัตถกรรมทอมือของชาวอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือใช้ประดับงานบุญประเพณีในทุกปี ซึ่งธงอีสานปรากฏในเวทีหมอลำคณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ ฤดูกาล 2562-2563 เพื่อเป็นถ่ายทอดให้ผู้ชมการแสดงได้เห็นถึงวัฒนธรรมของชาวอีสานที่น่าภูมิใจมาใช้ประกอบในงานบุญประเพณีในพื้นที่ภาคอีสานที่ใช้ธงเป็นสื่อกลางในการติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่นเดียวกันกับการแสดงหมอลำก่อนทำเริ่มทำการแสดงก็จะมีกรบอกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผ่านสัญลักษณ์ของธงอีสานผ่านเวทีหมอลำ เป็นต้น

2. เครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน พบเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานปรากฏบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563 มี 1 ชนิด ดังนี้

แคน เป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง ที่ชาวอีสานประดิษฐ์เพื่อใช้บรรเลงให้เกิดความสนุกสนานหลังเสร็จจากการทำไร่ทำนาทำสวน ซึ่งแคนปรากฏในเวทีหมอลำคณะประถมนันเทิงศิลป์ ฤดูกาล 2562-2563 และคณะหนึ่งรุ่งทิวาอำนวยการศิลป์ ฤดูกาล 2562-2563 เพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงให้เห็นว่าแคนอยู่คู่กับคนอีสานมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะไปที่ไหนเมื่อเห็นคนเป่าแคนก็จะรับรู้ได้ทันทีว่าคนนั้นคือคนอีสาน เป็นต้น

3. ความเชื่อของคนอีสาน พบความเชื่อของคนอีสานปรากฏบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563 มี 1 ชนิด ดังนี้

1. พญานาค ถือเป็นอีกหนึ่งความเชื่อของคนอีสานในทางศาสนา เพราะส่วนใหญ่คนในพื้นที่ภาคอีสานจะประกอบอาชีพการเกษตร น้ำจึงถือเป็นปัจจัยที่สำคัญในการทำเกษตร ซึ่งคนอีสานเชื่อว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ จึงเป็นที่มาของ “นาคให้น้ำ” ซึ่งเป็นเกณฑ์ที่ชาวบ้านรู้และเข้าใจดี ที่ใช้วัดในแต่ละปี จำนวนนาคให้น้ำมีไม่เกิน 7 ตัว ถ้าปีไหนอุดมสมบูรณ์มีน้ำมากเรียกว่า “นาคให้น้ำ 1 ตัว” แต่หากปีไหนแห้งแล้งเรียกว่าปีนั้น “มีนาคให้น้ำ 7 ตัว” จะวัดกลับกันกับจำนวนนาค ก็คือที่น้ำหายไปเกิดความแห้งแล้งนั้นก็เพราะพญานาคเอ็งกันให้น้ำ แต่ละตัวจึงกลืนน้ำไว้ในท้องไม่ยอมพ่นน้ำลงมา ทั้งนี้คณะระเบียบวาทะศิลป์ คณะเสียงอีสาน และคณะศิลปินกุหลาบแดง สมจิตระบ่อทอง ก็ได้้นำเอาพญานาคที่เป็นตัวแทนความเชื่อของคนอีสาน และความศรัทธาที่มีต่อองค์พญานาคหรือปู่ศรีสุทโธ ที่คำชะโนด มาใช้ในการออกแบบและตกแต่งเวทีหมอลำเพื่อให้ผู้ชมการแสดงเห็นถึงความเชื่อความศรัทธาของคนอีสานผ่านสัญลักษณ์พญานาคในเวทีหมอลำ เป็นต้น

4. สถาปัตยกรรมพื้นบ้านอีสาน พบสถาปัตยกรรมพื้นบ้านอีสานปรากฏบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563 มี 1 ชนิด ดังนี้

4.1 หน้าจั่วเรือนไทยอีสาน เป็นสิ่งปลูกสร้างที่คนอีสานในอดีตสร้างขึ้นในลักษณะหลังคาทรงจั่วสูง สร้างด้วยไม้ทั้งหลังและมีใต้ถุน เพื่อเป็นการป้องกันน้ำท่วม เนื่องจากพื้นที่ภาคอีสานทำเลอยู่ติดกับแม่น้ำโขง แม่น้ำมูล แม่น้ำชี ไหลผ่านซึ่งคณะเสียงอีสาน ตั้งอยู่ใน 1 จังหวัดของภาคอีสาน จึงได้นำเอาเรือนไทยอีสานมาใช้ใน

การตกแต่งเวที เพื่อให้ผู้ชมไม่ว่าจะเดินไปแสดงในภูมิภาคใดของประเทศไทย จะให้ทำรับรู้ถึงความเป็นอีสานผ่านสัญญาณเสียงอีสานที่ปรากฏในเวทีหมอลำคณะเสียงอีสาน ฤดูกาล 2561-2562 เป็นต้น

จากการศึกษาสัญญาณความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำใหญ่ในฤดูกาล 2561-2563 จำนวน 10 คณะ ทั้ง 10 คณะ ปรากฏสัญญาณความเป็นอีสานอยู่ 7 คณะ ดังนี้

1. คณะระเบียบวาทะศิลป์ ปรากฏสัญญาณความเป็นอีสาน 1 ชนิด คือ พญานาค
2. คณะศิลปินภูไท ปรากฏสัญญาณความเป็นอีสาน 1 ชนิด คือ ลายผ้าแพรวา
3. คณะประถมนันท์เทียงศิลป์ ปรากฏสัญญาณความเป็นอีสาน 2 ชนิด ได้แก่ แคน และผ้าขาวม้า
4. คณะเสียงอีสาน ปรากฏสัญญาณความเป็นอีสาน ได้แก่ ไหมบ้านเชียง ลายผ้าหมี่ขิด พญานาค เรือนไทยอีสาน
5. คณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ ปรากฏสัญญาณความเป็นอีสาน 2 ชนิด ได้แก่ ลายขิดอีสาน และธงไฟอีสานหรือตุง
6. คณะหนึ่งรุ่งทิวาอำนวยการศิลป์ ปรากฏสัญญาณความเป็นอีสาน 1 ชนิด คือ แคน และ
7. คณะศิลปินภูทาบแดงสมจิตร์ บ่อทอง ปรากฏสัญญาณความเป็นอีสาน 1 ชนิด คือ พญานาค และไม่ปรากฏสัญญาณความเป็นอีสานอยู่ 3 คณะ ดังนี้

1. คณะสวนน้อยเพชรบ้านแพง
2. คณะหมอลำใจเกินร้อย และ
3. คณะคำคุณร่วมมิตร ที่ไม่ได้นำเอาความเป็นอีสานมาใช้ในการออกแบบและตกแต่งเวทีหมอลำ เนื่องจากการออกแบบเวทีเพื่อนำเสนอความเป็นสมัยใหม่ จึงไม่ได้นำเสนอความเป็นอีสาน (เกื้อกูล งามแสง, 2563) สัมภาษณ์.

อภิปราย

สัญญาณความเป็นอีสานในหมอลำใหญ่ ในฤดูกาล 2561-2563 ในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทราบถึงความเป็นอีสานที่ปรากฏบนเวทีหมอลำใหญ่ ในฤดูกาล 2561-2563 ว่ามีความเกี่ยวข้องกับการจัดตกแต่งเวที และมีประเด็นที่จะอภิปรายเพิ่มเติม ดังนี้

1. ชูต้นนำเสนอการแสดงที่สอดคล้องกับฉากเวทีหมอลำ

คณะประถมนันท์เทียงศิลป์มีการนำเสนอความเป็นอีสานผ่านการแสดงชุดออนซอนอีสาน ซึ่งจะมีการนำแคนมาใช้ประกอบการแสดง ที่สอดคล้องกับฉากเวทีหมอลำคณะประถมนันท์เทียงศิลป์ ฤดูกาล 2562-2563 โดยการนำแคนมาประกอบเป็นฉากหนึ่งในเวที

2. ชุดนักแสดงที่บ่งบอกถึงความเป็นอีสาน

ชุดนักร้องโชว์วง(นาวง) นักร้องชายหญิงจะมีการนำผ้าแพรขาว ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าขาวม้า มาออกแบบตัดเย็บชุดที่ใช้ในการแสดง ซึ่งแต่ละคณะต้องการที่จะสร้างอัตลักษณ์ความเป็นอีสาน ชุดหมอลำ คณะเสียงอีสาน ตัวละครหญิงมีการนำผ้าแพรขาวและ ผ้าไหมมัดหมี่ในการออกแบบและตัดเย็บเป็นชุดในการแสดงหมอลำครบทุกตัวละครที่แสดงตามบท สอดคล้องกับ ศิริชัย ทัพขวา (2560, น. 156) กล่าวว่า เครื่องแต่งกายของหมอลำ การแต่งกายของหมอลำหมูนั้นจะแต่งกายตามบทที่แสดง ตัวพระเอกนางเอก กษัตริย์ มเหสี มีลักษณะเด่นกว่าการแสดงตลก แต่ละคนจะมีวิธีการแต่งกายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ส่วนหมอลำคณะอื่น ๆ ปรากฏการแต่งกายหมอลำที่บ่งบอกถึงความเป็นอีสานบางส่วน ชุดหางเครื่อง ส่วนใหญ่จะใช้ผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง ผ้าชิ้นอีสาน ผ้าขิดอีสาน ในการออกแบบและตัดเย็บเป็นชุด เพื่อให้สอดคล้องกับชุดการแสดง ชุดตลก คณะเสียงอีสาน จะนำผ้าที่มีขีดมาออกแบบและตัดเย็บเป็นชุด เพื่อใช้ในการแสดง

3. การแสดงที่บ่งบอกถึงจังหวัดในภาคอีสาน

ในการแสดงของคณะหมอลำทั้ง 10 คณะ มีการแสดงที่บ่งบอกถึงจังหวัดในภาคอีสาน ดังนี้ คณะศิลปินภูไท มีการแสดงที่บ่งบอกถึงจังหวัดในภาคอีสาน มี 4 ชุดการแสดง ได้แก่ ชุด ภูไท 3 เผ่า (จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดสกลนคร และจังหวัดนครพนม) ชุดการแสดงธิดาฟ้าหยาด เป็นของจังหวัดกาฬสินธุ์ ชุดการแสดง ผีตาโชน ในเพลงลมพัดตั้ง เป็นของจังหวัดเลย ชุดการแสดง วัฒนธรรมภูไทกาฬสินธุ์ คณะคำคุณร่วมมิตร มีการแสดงชุด เชิงเหือสว่าง เป็นของจังหวัดอุบลราชธานี คณะประถมนันเทิงศิลป์ มีการแสดงชุด ผ้าไหมที่อายลิ้ม เป็นของจังหวัดขอนแก่น คณะระเบียบวาทะศิลป์ มีการแสดงชุด พุทธบูชาแห่เทียนพรรษาอุบลราชธานีศรีวนาลัย เป็นของจังหวัดอุบลราชธานี คณะหมอลำใจเกินร้อย มีการแสดงชุด ลำหางนกกุง เป็นของจังหวัดนครพนม

ถึงแม้ในยุคปัจจุบันการสร้างเวทีหมอลำจะมีความทันสมัยมากถ้าเปรียบกับยุคสมัยก่อน แต่การตกแต่งเวทีหมอลำยังคงอนุรักษ์ความเป็นอีสานผ่านสัญลักษณ์ดังกล่าว ทำให้คนอีสานได้สัมผัสกับกลิ่นไอความเป็นอีสานในบริบทของสังคมที่ประกอบด้วย ความเจริญรุ่งเรืองทางวัตถุตามยุคสมัย แต่กลับไม่ละทิ้งศิลปกรรมอีสานที่เป็นวัฒนธรรมอันล้ำค่าและงดงามตามรูปแบบของคนอีสานตลอดไป

ข้อเสนอแนะ

1. ควรศึกษาสัญญาณความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู่ทุกคณะ
2. ควรศึกษาสัญญาณความเป็นอีสานในเวทีหมอลำประเภทอื่น ๆ เช่น หมอลำซึ่งเป็นต้น
3. ควรศึกษาเปรียบเทียบเวทีการแสดงศิลปะพื้นบ้านทั้ง 4 ภาค

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2542). *การวิเคราะห์สื่อ : แนวคิดและเทคนิค*. กรุงเทพฯ: เอดิชั่นเพรส โปรดักส์.
- เกื้อกุล งามแสง. 52 หมู่ 6 บ้านแจนแลน ตำบลแจนแลน อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์. (31 ตุลาคม 2563). [สัมภาษณ์].
- คมกริช การินทร์. (2560). *หมอลำมหัศจรรย์*. กระทรวงวัฒนธรรม. ประจำปีงบประมาณ 2560.
- จีระพงษ์ โคตรชมภู. (2563). *ประวัติพยานาค*. สืบค้นจาก <https://sites.google.com/site/yjuryueuymju/prawati-khxng-phanakh>
- ชัชวาล วงวาริ. (2560). *สถาปัตยกรรมอีสานร่วมสมัย : ศูนย์ความรู้ด้านการออกแบบและความคิดสร้างสรรค์ขอนแก่น*. วิทยานิพนธ์ทางสถาปัตยกรรม หลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต (สาขาวิชาสถาปัตยกรรม). มหาวิทยาลัยศรีปทุม.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร. (2555). *สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- นิตยา วรณกิตติ์. (2557). ภูมิปัญญา “ผ้าไหมแพรวาผู้ไทบ้านโพน” : พลวัตและการปรับตัว. *วารสารไทยศึกษา*, 10(2), 63.
- บ้านนกน้อย Channel. (2563). *คณะเสียงอีสาน ฤกษ์ 2561-2562*. สืบค้นจาก https://www.youtube.com/watch?v=iXM_3U2hfBI
- บ้านรัตนศิลป์. (2563). *คณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ฤกษ์ 2562-2563*. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/Rattanasin60>

- ประชิด สกุนะพัฒน์ และอุดม เขยกีวงศ์. (2548). *ของดี 4 ภาค ชุด ภาคอีสาน (ตะวันออกเฉียงเหนือ)*. กรุงเทพฯ: ภูมิปัญญา.
- วันดี ชาพิทักษ์. (2562). *ภาพแคน*. ถ่ายเมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2562
- วิทยา วุฒิไธสง. (2563). ดุง. สืบค้นจาก <https://cac.kku.ac.th/?p=5048>
- ศักดิ์ชาย ลิกขา. (2551). *คำคุณศัพท์ชาวมา ภูมิปัญญาสู่สากล*. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- ศิริชัย ทัพขวา. (2560). *การพัฒนารูปแบบการแสดงหมอลำหมู่เชิงธุรกิจ*. ปรินญา
ปรัชญาดุสิตบัณฑิต (สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์). มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
สารานุกรม ตำนานอก. (2563). *คณะประถมนบันเทิงศิลป์ฤดูกาล 2562-2563*. สืบค้นจาก
<https://youtu.be/RZOcdJJHO7k>
- อารีย์รัตน์ ลิ้มวงศ์สุวรรณ. (2545). *ภูมิแผ่นดินไทย 5 : ผ้าไทย*. กรุงเทพฯ: จี เอ็ม
แม็ก มีเดีย.
- อนันตศักดิ์ พลแก่เกษ. (2559). ถอดรหัสความเป็นอีสานผ่านสัญลักษณ์ในห้างสรรพสินค้า
เซ็นทรัลพลาซ่าขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น. *วารสารวิถีสังคมมนุษย์*. 4(1),
136-152.